

**Nemzetközi
Kapcsolatok
Multidiszciplináris
Doktori Iskola**

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Hudecz Gergely

**A demokrácia jelei és lehetőségei Marokkóban
A demokratikus átmenet elméletének
alkalmazhatósága egy „muszlim” ország esetében
című Ph.D. értekezéséhez**

Témavezető:

Dr. Rostoványi Zsolt

egyetemi tanár

Budapest, 2008

Nemzetközi Tanulmányok Intézete

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Hudecz Gergely

**A demokrácia jelei és lehetőségei Marokkóban
A demokratikus átmenet elméletének
alkalmazhatósága egy „muszlim” ország esetében
című Ph.D. értekezéséhez**

Témavezető:

Dr. Rostoványi Zsolt
egyetemi tanár

© Hudecz Gergely

Tartalomjegyzék

I. Kutatási előzmények és a téma indoklása.....	5
II. A felhasznált módszerek.....	10
III. Az értekezés eredményei.....	13
IV. Főbb hivatkozások.....	20
V. A témakörrel kapcsolatos publikációk jegyzéke.....	23

I. Kutatási előzmények és a téma indoklása

Miért pont Marokkó? Több okom volt arra, hogy Marokkót választottam doktori dolgozatom témájának. A Közel-Kelet és Észak-Afrika iránti érdeklődésem majd tíz éves múltat tekint vissza. 1999-ben, amikor megkezdtem egyetemi tanulmányaimat, egy akkor még egzotikusnak tartott nyelvet szerettem volna tanulni, és az arab mellett döntöttem. Úgy gondoltam, hogy a földrajzi közelség és az élénkülő gazdasági kapcsolatok miatt az arab világ eseményei hosszú távon meghatározóan hathatnak Európa jövőjére, és Dr. Rostoványi Zsolt iszlámról írott könyve felkeltette érdeklődésemet a térség civilizációs-kulturális sajátosságai iránt (Rostoványi [1998]).

Diploma-munkámat 2002-ben az Európai Unió és a Közel-Kelet kapcsolatáról kezdtem írni, mert úgy gondoltam, hogy Magyarországnak az Unió tagjaként komolyabb szerep juthat a térség konfliktusainak rendezésében. Miután első eredményeim alapján kiderült, hogy az Európai Unió Közel-Kelet-politikája nagy mértékben támaszkodik a francia diplomácia hagyományaira, 2003-ban Párizsban folytattam kutatásaimat.

Érdeklődésem Párizsban egy személyes élményt követően fordult Észak-Afrika irányába. Egy alkalommal, amikor épp a Magyarországon tapasztalható politikai megosztottságról, valamint az általánosan elfogadott társadalmi és politikai értékek hiányáról beszéltem, izgatottan vágott szavamba egy marokkói beszélgetőtársam, mondván, hogy Marokkóban is ugyanez a helyzet. Korábban soha nem gondoltam volna, hogy van értelme összevetni egy közép-európai és egy iszlám ország politikai folyamatait, de amikor elkezdtek végigvenni a hasonlóságokat és különbségeket, mindkettőnk számára kiderült, hogy az összehasonlítás számos érdekes kérdést vet fel. Az akkor kezdődött párbeszédből született ez a tézis, amely nagy mértékben támaszkodik a közép-európai térség tapasztalatai alapján felállított elméletekre.

2004-ben a Maghreb három országával Algériával, Marokkóval és Tunéziával kezdtem foglalkozni, majd érdeklődésemet tovább erősítette, hogy 2005-ben a kezembe került Lars Rydland disszertációja, amely az 1994-95-ös algériai eseményeket értelmezte a nyugati politológiában elterjedt racionális döntések elméletét felhasználva (Rydland [2005]).

2006-tól Oxfordban Laurence Whitehead segítségével kutatásokat végeztem a demokratizálódás elméleteinek körében, valamint Michael Willis tanácsát követve a Marokkóról szóló esettanulmány elkészítésére összpontosítom kutatásaimat. Döntésemet Dr. Rostoványi Zsolt témavezetőm is támogatta, különös tekintettel arra, hogy az egy ország belső politikai racionalitását vizsgáló munkám érdekes adalék lehet Dr. Csicsmann László 2006-ban védett disszertációjához, amely átfogóan vizsgálja az iszlám és a demokrácia kapcsolatát (Csicsmann [2006]).

A személyes élmények mellett regionális szempontból is megalapozottnak tűnt Marokkót választani dolgozatom témájául. Először is egy olyan muszlim országot kerestem, amelyben 2004-ben nem állt fenn demokratikus rendszer, de történtek politikai változások, amelyek a demokratizálódás folyamatára utaltak. Ezt a kritériumot, akkor úgy tűnt, számos közel-keleti ország kielégítheti, a legtöbb esetben azonban a politikai változások erőszakos külső beavatkozás következményeként vagy fegyveres konfliktusok árnyékában történtek.

A legszembetűnőbb példa erre Afganisztán és Irak esete, de a háborúk éppúgy meghatározóan hatottak Egyiptom, Irán vagy Pakisztán belpolitikai életére is. Líbiában, Szíriában és Tunéziában nem volt jele érdemi változásoknak, míg Algériában és Libanonban a törékeny politikai rendszer polgárháborús előzményekre épült. Marokkó esetében ugyan 1975 óta rendezetlen a nyugat-szaharai kérdés, de a válság sokkal kevésbé forgatta fel az országot, mint az arab-izraeli háborúk a közel-keleti államokat, vagy a polgárháború Algériát.

Végül pedig, ahogy Mohamed Jabri fogalmaz, „a politikai egység és kulturális sokféleség érdekes keveredésével a Maghreb az összehasonlító elemzések egyik kedvenc témája”, amely ideális alapot szolgáltat a politikai intézményi racionalitás és a kulturális tényezők kölcsönhatásának vizsgálatára (Jabri [1985]).

Miért releváns? Dolgozatom műhelyvitáján felmerült a kérdés, hogy a személyes élmények és a regionális megfontolások mellett, miért is van értelme egy olyan elmélet tesztelésének Marokkó esetében, amelyre az egész térségben egyetlen pozitív példa sincsen?

A kérdést három szinten lehet megválaszolni. Egyrészt, elméleti szinten érdekes kérdés, hogy a politikai és általában az emberi racionalitás mennyiben kultúrafüggő. Vajon a régióban kulturális-civilizációs okok miatt nincsen egyetlen pozitív példa sem a demokratikus átmenetre vagy más okai lehetnek az átmenet hiányának? Másrészt, gyakorlati szinten, az Amerikai Egyesült Államok térségben követett külpolitikája nagy mértékben támaszkodik a demokrácia terjesztés ideológiájára, és ezért célszerű vizsgálni, hogy az ideológikus elképzelések mennyire vannak összhangban a valós folyamatokkal.

És végül mindig minden helyzetben releváns a demokrácia általános értéként való felmutatása, amely biztosítja az intellektuális és tudományos szabadságot is. A demokrácia ugyan sokszor szélsőséges csoportok hatalomra kerülését jelentette Európában és Amerikában, ez mégsem kisebbítheti a szabadság eszméjének érdemeit. Ahogy a Közel-Keleten, úgy Európában is számos esetben a liberalizmus egyengette az utat a radikalizmus előtt, ez mégsem adott okot a szabad társadalomba vetett hit feladására.

Egyúttal azonban azt is érdemes előrebocsátani, hogy a demokratikus átmenet, azaz a tranzitológia elmélete nem pusztán egy sikeresen demokratizálódó ország esetében alkalmazható. A tranzitológia egy elméleti keret, amely bizonyos összefüggéseket és törvényszerűségeket próbál leírni, de semmi esetre sem jelenti, hogy minden országban, minden történelmi korszakban és minden kulturális környezetben demokráciának kell kialakulnia. Központi kérdése éppen az, hogy melyek is azok a feltételek amelyeknek szükségesek egy demokratikus társadalom kialakulásához. Marokkó esetében a demokrácia hiányának és az átmenet kudarcának magyarázata éppúgy fontos eredményt jelenthet a tranzitológia számára, mint az esetleges demokratikus változások okainak feltárása. Carothers például, annak ellenére, hogy megkérdőjelezi a tranzitológia prediktív erejét, megtartja annak fogalmi kereteit, és további vizsgálatokra ösztönöz az eredmények pontosítása érdekében (Carothers [2002]).

II. A felhasznált módszerek

Claire Spencer szerint a Maghrebben végbemenő változások eddigi leírásai nélkülözik az átfogó elméleti keretet és a szisztematikus módszertant (Spencer [1998]). Gellner például Marokkó átalakulását a muszlim társadalmak átmenetének elméleti keretében értelmezi, és elsősorban azt vizsgálja, hogy miként veszik át a családi kötelek szerepét a jogi kötöttségek, valamint azt, hogyan alakulnak át az érzelmeken alapuló viszonyok racionális döntésekké (Gellner [1981]). Más szerzők a folyamatot az autentikus életmódtól való eltávolodásként és a modernizációhoz illetve a globalizációhoz történő alkalmazkodásként ragadják meg (Zartman [1985]). A változásokat közgazdasági oldalról vizsgálók számára pedig az állami újraelosztás átformálásáról van szó, amit külső kényszerek és demográfiai változások tesznek elkerülhetetlenné (Spencer [1998]).

A huszadik század elején az összehasonlító politológia még a nyugat-európai és észak-amerikai alkotmányok és jogi intézmények tanulmányozását jelentette, és figyelmen kívül hagyta a gazdasági, kulturális és történelmi változókat. Ez részben változott, amikor a huszas években a tömegpártok megjelenésével előtérbe került a pártok és politikai csoportok működésének elemzése valamint a közvélemény és a propaganda hatásának vizsgálata. Az empirikus kutatások kiszélesedése pedig az elméleti keret folyamatos felülvizsgálatát eredményezte.

A tudományágakat elválasztó határok eredetileg a megismerés könnyítésére jöttek létre, de a modern társadalomtudományokban már egyre inkább hátráltatják azt. A modernitás egyik legfontosabb tudományos hatása, hogy megkönnyítette a tudományágak közti átjárást, és nyilvánvalóvá tette, hogy a politológia, a közgazdaságtan, a szociológia, a pszichológia, a történettudomány, valamint a nemzetközi és a civilizációs tanulmányok mind egyazon társadalmi háló különböző leképezései (Rustow [1968]).

Erre a felismerésre épül a multidiszciplinaritás ma még kiforratlan eszköztára. A politikai és társadalmi átalakulást vizsgáló tranzitológia a hetvenes években a dél-európai, valamint a latin-amerikai államok átalakulásával fejlődött ki, és alapvetően a politológia és a szociológia fogalmi készletére támaszkodott. A tranzitológiával párhuzamosan, és részben összefonódva fejlődött és gazdagodott az összehasonlító politológia és a politikai gazdaságtan is, amelyeket ma már nehéz lenne egyértelműen elválasztani egymástól. Dolgozatom alapvetően e három tudományág elméleti forrásaira támaszkodik, míg kérdésfelvetésem elsősorban a nemzetközi és civilizációs tanulmányaim alapján fogalmazódott meg, és következtetésem is leginkább ezen tudományterületek számára lehetnek relevánsak. Az átalakulás egyes aspektusainak vizsgálatakor felhasználok a nemzetközi- és a makrogazdaságtan, az antropológia valamint a történelemtudomány eredményeit is.

III. Az értekezés eredményei

•A dolgozat első megállapítása, hogy a politikai átalakulás megfigyelhető Marokkóban. A kilencvenes évek folyamán végrehajtott politikai reformok számos demokratikus elemet tartalmaztak, azaz a marokkói politikai rendszer demokratikus irányba mozdult. Ennek két fontos eleme volt:

- az egyik a formális intézményrendszer reformja: nőtt a közvetlenül választott képviselőházi helyek aránya, nőtt a parlament jogköre, a végrehajtó hatalom parlamenti ellenőrzése erősödött, a 2002-es választások szabadabb légkörben zajlottak, mint a korábbiak, növekedett a bírói függetlenség;

- a másik pedig az informális hatalmi monopólium megbomlása: megindult a király személye köré fonódó *makhzen* rendszer erjedése, valamint erősödött a katonaság feletti civil kontroll.

•Ezzel együtt, és ez a dolgozat második megfigyelése, Marokkóban nem alakult ki valódi demokrácia, mert a formális demokratikus intézményrendszer nem tudta irányítása alá vonni az államigazgatást.

•Ennek legfőbb oka, hogy az államigazgatás nem kellőképpen intézményesült: sokkal inkább a királyhoz fűződő informális kapcsolatokon nyugszik, mint kiszámítható szabályrendszeren: a miniszterelnöknek nincs önálló hatásköre a király jóváhagyása nélkül, a minisztereket a király nevezi ki, a parlament felsőházába többnyire a *makhzen*hez közel álló regionális tanácsok és szakmai szervezetek küldöttei kerülnek, a törvényeket királyi rendelet hirdeti ki, az alkotmánybíróság tagjainak felét a király nevezi ki, és a legfelsőbb bíróság elnöke szintén a király.

- A demokratizálódás korlátait vizsgálva kiderült, hogy nem igazolódik az a korábbi hipotézis, miszerint a kulturális sokszínűség inkább hátráltatja mintsem segíti a politikai átalakulást:

- a berber szervezetek több esetben a politikai reformok élharcosai voltak, látványos sikereket értek el, az állami egység vagy a közigazgatás intézményeit viszont nem fenyegették.

- Az is nyilvánvalóvá vált, hogy a király központi szerepe révén a monarchiában összemosódik az állami egység, a közigazgatás és a politikai rendszer legitimitásának forrása. Azaz a hatalom gyakorlásának eszköze, a közigazgatás, nem különül el a hatalomért folyó küzdelmet szabályozó politikai intézményrendszertől.

- A strukturális tényezők tekintetében igazolodni látszik az a hipotézis, miszerint a társadalmi nyomás a demokratizáció irányába 3000 dollár egy főre jutó nemzeti jövedelem körül kezdhet kibontakozni, és az is, hogy a gazdasági válság katalizálhatja a politikai változásokat.

- A jogállamiság hiánya viszont hátráltatja a demokratizálódást, és gátolja az állami közigazgatás elválását a politikai rendszertől, mivel ellehetetleníti a kiszámítható szabályok alapján működő bürokrácia kialakulását.

- A civil társadalom szerepét és a társadalmi értékeket vizsgálva árnyaltabb a képet kapunk:

- a civil társadalom klasszikus mutatói; a szakszervezetek tagsága, a nyomtatott és elektronikus sajtó közönsége valamint az oktatási mutatók, mind a civil társadalom gyengeségéről árulkodnak;

- ugyanakkor egyes szervezetek mégis jelentős erőket tudtak mozgósítani a politikai reformok érdekében.

- A társadalmi értékek esetében kimutatható, hogy
 - a politikai intézményrendszerbe vetett bizalom hiánya ahhoz vezet, hogy az ország lakossága inkább bízik a vallási vezetőkben és a katonaságban;
 - ugyanakkor ez nem akadályozza a demokratikus értékek általános elfogadását: a kilencvenes években a népesség túlnyomó többsége támogatta a politikai reformokat, a demokráciát, a toleranciát, és elutasította a katonaság uralmát.
- Tehát a katonaság, az iszlám és a demokrácia támogatottsága egy időben lehet magas, és a társadalmi értékek szintjén nem szükségszerű az ellentmondás a különböző politikai tényezők között.

- A politikai racionalitás tekintetében megállapítható, hogy Marokkóban is megkülönböztethetőek a rezsimen belüli keményvonalasok és reformerek valamint a mérsékelt és a radikális ellenzék.

- A keményvonalasok közé tartoznak a biztonsági szolgálatok és a katonaság magas rangú tisztjei, akik a politikai reformoknak leginkább ellenállnak.

- A *makhzenen* belüli másik meghatározó reformer csoport elsősorban a gazdaság élénkítésében érdekelt, ugyanakkor a politikai reformok által csak közvetlenül érintett.

- Az ellenzéket vizsgálva mérsékeltnek tekinthető az *Istiqlal*, az USFP és a PJD is.

- Pusztán az ‘Abd al-Salam Yasin nevével fémjelzett *Justice et Bienfaissance* mozgalom képvisel igazán radikális nézeteket.

- A politikai folyamatok dinamikáját vizsgálva kiderült, hogy Marokkó esetében a reformerek megmaradtak szoros szövetségben a keményvonalasokkal, míg a mérsékelt ellenzék inkább a hatalmon lévő reformerekkel kereste az együttműködést.

•Marokkó esete arra is példa, hogy az iszlám mozgósító ereje egyszerre tudja biztosítani az autokratikus politikai rendszer legitimitását, és elősegíteni a demokratikus törekvéseket, amikor ellenzéki iszlamista mozgalmak hivatkoznak rá:

- a formális vallási hierarchia a király személyében érintkezik a politikai vezetéssel, és ezáltal a király vallási szerepe vitathatatlan;

- valamilyen módon minden politikai szereplő felhasználja az iszlám szimbólumrendszerét politikai kommunikációjában. Az egyetlen komoly politikai szereplő, aki megkérdőjelezte a király legitimitását szintén vallási alapokról támadta a monarchiát.

•Összességében tehát az iszlám az állam és a politikai rendszer minden szintjén jelen van, és a király domináns szerepének legitimitását éppúgy biztosítja, mint a rendszer reformját követelőkét. A demokratikus folyamatok gyengesége tehát legfeljebb részben tudható be az iszlám szerepének; a demokratikus reformokat követelő szervezetek mozgósító ereje legalább annyira magyarázható az iszlám hívószavaival, mint a demokrácia hiánya.

IV. Főbb hivatkozások

Ahhoz, hogy az észak-afrikai demokratizálódást nemzetközi kontextusba lehessen helyezni, először a nemzetközi rendszer értelmezésével foglalkozó alapirodamat kell áttekinteni. A két alapvető mű Samuel Huntington civilizációk összecsapásáról szóló írása és Francis Fukuyama történelem végét vizionáló alkotása, amelyek jól illusztrálják a demokratikus politikai berendezkedés nemzetközi elterjedéséről szóló vitát. Emellett érdemes figyelembe venni Edward Carr, Hans Morgenthau, Henry Kissinger és Zbigniew Brzezinski realista műveit, illetve Timothy Garton Ash liberális szabad világról szóló könyvét és a francia iskola jeles képviselőinek Raymond Aron, Fernand Braudel és Bertrand Badie írásait.

A demokrácia definiálásával foglalkozó alapirodamom bemutatásakor szintén a jellemző álláspontok bemutatására törekszem. Először kronológikus sorrendben foglalom össze a történelmi megközelítéseket, Arisztotelész, Jean-Jacques Rousseau, James Madison, John Stuart Mill, Joseph Schumpeter, Friedrich Hayek, Max Weber nézeteit.

Ezek után a demokrácia kimondottan politológiai megközelítésével foglalkozó szerzők munkái következnek: Seymour Martin Lipset, Dankwart Rustow, Robert Dahl, Guillermo O'Donnell, Philippe Schmitter, Laurence Whitehead, Terry Lynn Karl, Michael McFaul, Adam Przeworski, Juan Linz, Alfred Stepan, Thomas Carothers valamint Larry Diamond. A muszlim gondolkozók közül pedig leginkább Sayyid Qutb, Abdurrahman Wahid, Amien Rais, Talgat Tadjuddin, Rachid Al-Ghannouchi, Shaykh Sha'ban, Shaykh 'Abd al-Qadir Mughni, Hasan al-Turabi, 'Allal al-Fasi, Mohamed Talbi, Saad Eddin Ibrahim, Anwar Ibrahim valamint Vali Nasr nézeteire támaszkodtam munkám során.

A demokráciadiskurzus jelenlegi állását és aktualitását a releváns folyóiratok anyagának a feldolgozásával lehet elérni. A nemzetközi impact factor rangsor és az egyetemi oktatásban betöltött szerepük alapján a következő folyóiratokat veszem sorra: Foreign Affairs, Foreign Policy, Journal of Democracy, Journal of Conflict Resolution, Comparative Political Studies, Comparative Politics, World Politics, a francia Institut francais des relations internationales (IFRI) és Centre d'études et de recherches

internationales (CERI), valamint a spanyol Fundación para las Relaciones Internacionales y el Diálogo Exterior (FRIDE) kiadványait.

A Marokkóra vonatkozó források között meg lehet különböztetni történeti leírásokat, mint például Ira Lapidus műveit vagy Richard Pennell monográfiáját, amely 1830-tól követi nyomon az ország történetét; szociológiai és antropológiai elemzéseket, mint például Ernest Gellner és William Zartman írásait; a politikai rendszerrel foglalkozó szerzőket, mint Guilain Denoeux, Abdeslam Maghraoui, Pierre Vermeuren valamint Elen Lust-Okar és az aktuális napi fejleményekkel foglalkozó hetilapokat, mint a journal hebdomadaire (le journal) és a TelQuel.

A magyar szerzők munkái is nagy segítségemre voltak munkám során, többek között témavezetőm Dr. Rostoványi Zsolt írásai, Dr. Láncki András demokráciáról szóló monográfiája, Dr. Gedeon Péter politikai gazdaságtannal foglalkozó publikációi, Dr. Csicsmann László disszertációja az iszlám és a demokrácia viszonyáról, Dr. Szigetvári Tamás gazdasági témájú művei, valamint Dr. Gazdik Gyula, Dr. Tüske László és Dr. N. Rózsa Erzsébet Közel-Kelettel foglalkozó írásai.

V. A témakörrel kapcsolatos publikációk jegyzéke

“Az amerikai és iszlám identitás sajátosságai”

Tudományos Diákköri Dolgozat,
Nemzetközi Kapcsolatok Szekció,
Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2002

“Franciaország és az arab országok kapcsolata”

Tudományos Diákköri Dolgozat,
Nemzetközi Kapcsolatok Szekció,
Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2003

“Az Európai Unió szerepe az arab-izraeli konfliktusban”

Diplomamunka, Nemzetközi Kapcsolatok Szak,
Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2004

“Economic Impacts of the Barcelona Process in Morocco”

UACES Student Forum 6th Annual Conference,
University of Oxford, UK, 2005

“Demokrácia és demokratizálódás”

Kül-Világ, IV. Évfolyam 2007/2.

“A marokkói demokratizálódás folyamata: Erőviszonyok a Makhzenen belül”

Kül-Világ, V. Évfolyam 2008/2.

“Democratisation Theories and Experience: A case study on Morocco”

BRISMES Graduate Conference,
London School of Economics, UK, 2008